

بسم الله الرحمن الرحيم

شرایط اجرت المثل زوجه از دیدگاه فقه

گردآورنده: الهه نوبخت

چکیده

هدف از این مقاله بررسی شرایط اجرت المثل زوجه از دیدگاه فقه است. اجرت المثل یکی از حقوق ویژه‌ای است که شرع و قانون برای زنان در نظر گرفته است. در این بررسی معلوم شد زمانی اجرت المثل به زوجه تعلق می‌گیرد که شامل: دستور زوج به انجام دادن عمل به صورت مستقیم، فقدان قصد تبرع، واجب نبودن عمل توسط زوجه، اجرت داشتن کار نزد عرف باشد.

واژگان کلیدی: اجرت المثل، زوجه، فقه

مقدمه:

ازدواج، به عنوان یک امر مقدس، مورد تأکید دین اسلام است و مبنای ایجاد آن تشکیل خانواده و ایجاد محیطی گرم همراه با مهر محبت و صمیمیت است. در واقع روابط بین زن و شوهر بر اساس رابطه عاطفی شکل میگیرد و نه رابطه کارفرمایی و کارگری. با وجود این، آشنایی هر یک از زوجین به وظایف و تکالیف خود در مقابل یکدیگر آنها را برای رسیدن به کمال مطلوب یاری میدهد و وظایف زوجین در مقابل یکدیگر در فقه بیان شده است و حقوق مدنی ما نیز به اقتباس از فقه در قانون مدنی ایران آن موارد را ذکر میکند. البته پرداخت حق الزحمه زن بابت کارهایی که مورد تأیید فقه اسلامی است، بیان میکند که حتی زوجه میتواند برای شیر دادن به فرزند خود از زوج مطالبه اجرت نماید.

اجرت المثل یکی از همان حقوق ویژه‌ای است که شرع و قانون برای زنان در نظر گرفته است. این وظایف شامل تمکین عام و تمکین خاص است. مطابق قانون به محض ازدواج، میان زوجین وظایف و تکالیفی برقرار می‌شود که آنها باید نسبت به یکدیگر آن را انجام دهند.

در این مقاله سعی بر این است که شرایط اجرت المثل زوجه چه در طول زندگی و چه در زمان طلاق مشخص گردد.

تعریف اجرت

اجرت واژه‌ای عربی و اسم است و جمع آن اجر «با ضم الف» (واسطی، ۱۴۱۴هـ ج ۶، ص ۱۳) و در اصطلاح فقه، اجرت به معنای عوضی است که مستأجر در قبال استفاده از منفعت مال یا کار، به موجر یا اجیر میپردازد (خمینی، ۱۴۲۶، ص ۴۵۴).

تعریف اجرت المثل:

اجرت به اجرت المسمی و اجرت المثل تقسیم میشود. اجرت المسمی مقدار اجرتی است که در عقد بر آن توافق میشود، یا پرداخت آن مبلغ در نزد طرفین عقد معین است (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۵، ص ۱۱) در تعریف اجرت المثل آمده است: اجاره بهایی است که پس از تمام شدن اجاره، از روی میزان اجاره نظایر آن معین شود (عمید، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۸۴).

برای اجرت المثل، در کتب فقه به جهت وضوح آن تعریف خاصی آورده نشده است؛ ولی از مجموع فتاوا میتوان برداشت کرد که اجرت المثل اجرت متعارفی است که بدون تعیین از جانب طرفین عقد نسبت به عمل، بعد از انجام کار پرداخت میشود (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۳، ص ۲۵۰).

جایگاه فقهی اجرت المثل

اجرت المثل در دو معنای عام و خاص به کار می رود. در اجرت المثل عام بسیاری از معاملات همچون اجاره، مضاربه، مساقات، جعاله وکالت در نکاح و غیره پرداخت می شود. اجرت المثل به شخصی که بهر انجام کاری مأمور شده امری معمول است و قابلیت آن را دارد که در انواع معاملات نقش داشته باشد گفته می شود. اجرت المثل در معنای خاص به معنی حق الزحمه کارهای خانه داری زوجه در خانه زوج است که در هر زمان از ایام زناشویی میتواند مطالبه نماید. (نجفی، بی تا، ج ۲۷، ص ۳۳۵؛ طباطبایی، ۱۴۱۸، ج ۱۰، ص ۳۴) که در ادامه مباحث، به شرایط استحقاق اجرت المثل پرداخته می شود.

شرایط استحقاق اجرت المثل

۱. دستور زوج به انجام دادن عمل

یکی از شرایط تعلق اجرت المثل به زوجه، دستور زوج به انجام دادن عمل است. در شرح ماده ۳۳۶ ق.م. میخوانیم که منظور از دستور صرف خواستن است (کاتوزیان، ۱۳۹۲، ص ۲۸۸) از ماده ۳۳۷ نیز برمی آید که اذن صریح یا ضمنی در استیفای منفعت از عمل غیر نیز برای استحقاق اجرت المثل کافی است (کاتوزیان، ۱۳۹۲، ص ۲۸۹) بنابراین صرف وجود اذن ضمنی زوج نیز میتوان به استحقاق اجرت المثل به زوجه حکم کرد. از این رو لازم نیست که انجام آن عمل با دستور صریح باشد، بلکه هرگاه بدون امر نمودن از طرف زوج، زوجه اقدام به عمل نماید و استفاده کننده سکوت نماید و تسلیم انجام آن شود زوجه مستحق اجرت عمل خود خواهد بود. (امامی، ۱۳۶۶، ج اول، ص ۳۱۴) زیرا سکوت یا هر نوع عملی که حکایت از رضایت آمر به انجام فعل داشته باشد به منزله امر فعلی می باشد که ضمان آور است. (رک. نجفی، ۱۳۶۷: ج ۲۷، ص ۳۳۵؛ حکیم، ۱۴۰۴: ج ۱۲، ص ۱۴۲)

۲. فقدان قصد تبرع

شرط دوم برای تعلق اجرت المثل، نبود قصد تبرع از سوی زوجه است. به طور کلی اصل بر عدم قصد تبرع است (نجفی، بی تا، ج ۲۷، ص ۸۱؛ طباطبایی یزدی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۶۳۸؛ فاضل هندی اصفهانی، ۱۴۱۶، ج ۱۰، ص ۳۳) با توجه به اینکه رایگان و مجانی انجام دادن کار خلاف اصل است، مدعی تبرعی بودن عمل، باید ادعای خود را اثبات کند. محقق داماد، در مورد بار اثباتی این موضوع گفته است کسی که مدعی است زوجه کارها را به صورت رایگان انجام داده است باید این ادعا را ثابت کند که قاعدتا این شخص زوج است (محقق داماد، ۱۳۹۰، ص ۴۹۴) البته زوجه ممکن است در زندگی مشترک در مقابل انجام کارها قصد مطالبه هیچ وجهی را نداشته باشد. در این صورت گفته می شود که زوجه ((قصد تبرع)) دارد. در چنین شرایطی زوجه می تواند تقاضای اجرت المثل ایام زوجیت بدهد.

البته در این شرایط نوبت به مطالبه نحله می رسد. (<https://www.mizanonline.com>)

۳. واجب نبودن عمل توسط زوجه

واجب نبودن عمل برای عامل، شرط دیگری است که برخی به آن اشاره نموده اند: اگر عمل واجب عینی باشد، نمیتوان در مقابل آن اجرتی دریافت کرد؛ زیرا وقتی این عمل از جانب شارع مقدس برای او واجب شده است، گرفتن اجرت، خوردن مال از راه باطل است و عمل عامل دیگر محترم نیست و اجرت گرفتن در مقابل آن عمل از روی رضایت خاطر نیست. لذا زن میتواند حق الزحمه کارهایی که در منزل شوهر انجام داده و از نظر شرعی هم به آن تکلیف نداشته، دریافت کند. از این جمله معلوم میشود که زوجه نمیتواند برای تمام کارهایی که در منزل انجام میدهد، اجرت دریافت نماید. (کبیری، غلامپور، مبانی فقهی و حقوقی اجرت المثل اعمال زوجه، مبانی فقهی و حقوقی اجرت المثل خانه داری و بررسی وظایف شرعی زوجه در فقه، ۱۳۹۵، ص ۱۲۴) بلکه قدر متیقن این است که زن میتواند برای هرچه غیر از وظایف واجبش انجام میدهد درخواست اجرت کند.

۴. اجرت داشتن کار نزد عرف

عمل انجام شده در نزد عرف باید کاری با اجرت باشد. لذا اعمالی که به طور معمول به قصد احسان یا رعایت نزاکت انجام می شود، اجرت ندارد. هرچند به امر دیگری آن کار را انجام داده است. زیرا گذشته از داوری عرف، ظاهر این است که به قصد تبرع انجام شده باشد. (کاتوزیان، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۱۶۱) مگر اینکه شخص که به نیت خود آگاه تر است، ادعا نماید، این عمل را به قصد تبرع انجام نداده، از آنجایی که عمل فرد مسلم محترم است، می تواند حق خود را بدین واسطه مطالبه نماید. (بجنوردی، ۱۴۱۹ق، ج ۷، ص ۱۶۶) علاوه بر این اگرچه عرف برای شخصی که امانتی بپذیرد، اجرتی قائل نیست، اما منافاتی با مالیت داشتن این عمل ندارد، لذا طبق قاعده احترام (رعایت شأن فردی که کاری انجام داده) اگر مشخص شود این عمل را به قصد اجرت انجام داده، مستحق اجرت المثل می گردد.

(همان) زیرا مطابق نظر فقها، استحقاق اجرت مقوم به دو امر محترم بودن عمل و عدم قصد تبرع می‌باشد. حال اگر قصد اجرت، فقط شرط اجرت‌المثل قرار گیرد، دیگر نمی‌توان مدعی شد که ادعای عامل مطابق اصل است، تا گفتار وی پذیرفته شود. (اصفهانی، ۱۴۰۹ق: ص ۳۰۲) بنابراین با پذیرفتن شرط عدم قصد تبرع، نظر عامل در پرداخت اجرت‌المثل مقدم می‌شود. حتی برخی در این مرحله فراتر رفته و به جای شرط عدم تبرع معتقدند: «اگر عامل قصد تبرع و قصد گرفتن اجرت نداشته باشد، صرفاً به دلیل اینکه عمل او استحقاق اجرت دارد و محترم است، اجرت به او پرداخت می‌شود». (حکیم، ۱۴۰۴ق: ج ۱۲، ص ۱۳۹) مطابق این نظر، همین که احتمال تبرعی بودن عمل عامل داده نشود، کافی است که به جهت عملی که اجازه آن را داده، اجرتش پرداخت شود چه برسد به اینکه خود شخص بر غیر تبرعی بودن عمل اقرار و اعتراف نماید. (نجفی، ۱۳۶۷: ج ۲۶، ص ۳۳۷)

طبق نظر اخیر می‌توان «شرط عدم تبرع» در بند الف تبصره ۶ ماده واحده طلاق را به شرط عدم قصد زن نسبت به تبرع یا عدم تبرع تغییر داد و فقط به دلیل اینکه عمل مسلم محترم است می‌توان در صورت نیاز اجرت‌المثل عملش را پرداخت نمود و بالاخره از آنجا که کار زن در منزل به عنوان حرفه شناخته نشده و نزد عرف هم برای آن اجرتی نمی‌باشد، تنها به دلیل محترم بودن عمل وی، اجرت‌المثل کارش در منزل قابل محاسبه و پرداخت می‌باشد». (احمدیه، حق اجرت‌المثل و نحله در یک بررسی حقوقی، ۱۳۸۳)

۵. شرایط تحقق اجرت‌المثل در زمان طلاق

در شرایط تعلق اجرت‌المثل ایام زوجیت به زن برخی شرایط مربوط به درخواست طلاق است که باید محقق شود تا دادگاه بتواند به اجرت‌المثل ایام زوجیت حکم دهد. این شرایط عبارتند از: ۱-

تقاضای طلاق به درخواست زوجه نباشد؛ ۲- تقاضای طلاق ناشی از عدم انجام وظایف همسررداری نباشد؛ هرکدام از این شرایط را به طور جداگانه مورد بررسی قرار می‌دهیم.

الف - عدم تقاضای طلاق از ناحیه زوجه

برای تقاضای اجرت المثل ایام زوجیت باید شوهر تقاضای طلاق کند. حتی در یک فرض در صورتی که طلاق از سوی زوج باشد باز هم زن نمی‌تواند در خواست اجرت المثل ایام زوجیت کند و آن وقتی است که در خواست طلاق از سوی شوهر ناشی از تخلف زن از وظایف همسری یا سوء اخلاق رفتار زوجه باشد. در این صورت نیز اجرت المثل تعلق نمی‌گیرد.

باید توجه داشت که اجرت المثل در طول شرط مالی ضمن العقد مالی در مورد کارهای زوجه در امر خانه داری است و نیز در طول اجرت المسمی است. یعنی اگر زوجه در امور خانه داری شرط ضمن العقد داشته باشد نوبت به اجرت المثل نمی‌رسد. (کبری پور، سرخ حصار، مبانی فقهی و حقوقی اجرت المثل خانه داری و بررسی وظایف شرعی زوجه در فقه ۱۳۹۴، ص ۷۷)

ب) عدم ارتباط طلاق با تخلف زوجه از وظایف همسررداری

قانونگذار زن را در طلاقهایی که به درخواست مرد است، ولی به دلیل کوتاهی او در انجام وظایف زوجیت صورت می‌گیرد، از دریافت اجرت المثل محروم کرده است (هدایت نیا، ۱۳۸۸، ج ۳، ص ۱۵۶)

منظور از تخلف زوجه از وظایف همسررداری تمکین خاص است یا تمکین عام؟ تمکین خاص عبارت از نزدیکی جنسی با شوهر است که زن باید همیشه آماده برای آن باشد، مگر آن که بیمار باشد و نزدیکی موجب زیان او گردد، یا مانع شرعی داشته باشد. تمکین عام عبارت است از حسن معاشرت

زن با شوهر خود و اطاعت از او در امور مربوط به زناشویی (امامی، ۱۳۸۶ ج ۱، ص ۴۷۷) به طور کلی قائلان به تمکین عام معتقدند زن علاوه بر استمتاع باید در اطاعت تام و تمام زوج خود باشد؛ (عاملی، ۱۴۱۳ هـ، ج ۸، ص ۳۰۸ و ۴۴۳؛ موسوی خمینی، ج ۲، ص ۳۰۵؛ سبزواری، ۱۴۱۳ هـ، ج ۲۵، ص ۲۱۷؛ اراکی، ۱۴۱۹ هـ، ص ۷۴۲) ظاهراً رأی فقهایی که قائل به تمکین خاص برای زن هستند، در اکثریت است. بنابراین میتوان نتیجه گرفت که اکثر فقها تمکین را به معنای انجام وظایف مربوط به استمتاع از آمیزش جنسی و سایر استمتاعات میدانند که اگر زنی در انجام این وظایف کوتاه کند، دیگر مستحق نفقه و اجرت المثل نخواهد بود و نمیتوان زنی را که در انجام سایر وظایف کوتاه میکند، ناشزه شمرد. (کبری پور، سرخ حصاری، مبانی فقهی و حقوقی اجرت المثل خانه داری و بررسی وظایف شرعی زوجه در فقه ۱۳۹۴، ص ۸۱)

۶. شروط ضمن عقد و اجرت المثل

همسران می توانند در زمان عقد هر شرطی که خلاف مقتضای عقد نباشد را در عقدنامه بگنجانند. یکی از موارد پیشنهادی می تواند مشخص کردن تکلیف اجرت المثل باشد. که گاهی شرایط به صورت صریح و گاهی نیز به صورت ضمنی است. میرزا جواد تبریزی در شرایط ضمنی می فرماید: «اعتقاد بر این است که اگر در عقد ازدواج ترک خدمت زن برای مرد شرط نشده باشد، زن موظف است، خدمت به زوج نموده و در مقابل آن اجرت دریافت کند». (رک. تبریزی، ۱۴۱۶ ق، ج ۱، ص ۳۰۰) در این رأی، شرط ضمنی عرفی نسبت به خدمت زن در منزل پذیرفته شده، اما ضمن لزوم انجام آن برای زن، مرد را هم موظف به پرداخت اجرت المثل نموده اند.

اما آیت الله خوئی در این باره پاسخ داده‌اند: «در میان مردم متعارف است که زوجه بدون الزام والتزام، بلکه از روی رغبت خدمت در منزل را انجام می‌دهد. بنابراین نمی‌توان آن را از شروط ضمنی پنداشت که عقد مبتنی بر آن واقع شده باشد». (همان)

با پذیرش نظر آیت الله خوئی این نکته یادآوری می‌شود که: «بین عرف و عادت تفاوت وجود دارد. منشأ عادت عقل، خواهش های نفسانی، گاه طبیعت و در بعض مواقع حوادث خاص است. اما منشأ عرف عام فقط عقول عقلا و مردم است». (احمدیه، حق اجرت المثل و نحلہ در یک بررسی حقوقی، ۱۳۸۳)

آنها می‌توانند شرط کنند که مثلاً زن برای انجام امور منزل به درخواست مرد ماهانه ۱۰۰ هزار تومان دریافت کند. یا اینکه شرط کنند اساساً چنین مبلغی هیچ‌گاه به زن پرداخت نمی‌شود و زن هم حق مطالبه ندارد. در خارج از شکل قضایی زن و مرد می‌توانند برای دریافت و پرداخت این مبلغ با هم توافق داشته باشند.

البته از لحاظ قضایی شرط پرداخت این مبلغ مطالبه زن است اما مرد می‌تواند با رضایت همسرش مثلاً بابت اجرت المثل ۳۰ سال زندگی مشترک بخشی از خانه‌اش را به نام همسرش کند. در چنین مواردی دریافت یک رسید کتبی از همسر می‌تواند از لحاظ حقوقی از بروز مشکلات بعدی و درخواست مجدد زوجه جلوگیری کند، اما اگر مردی با اجبار، تهدید یا تطمیع همسرش را وادار به امضای برگه‌ای کند و مثلاً در قبال مبلغی مشخص او را وادار به صرف نظر کردن از اجرت المثل کند، این برگه از لحاظ حقوقی ارزشی ندارد (<https://www.yjc.ir>).

چه زنانی اجرت المثل کمتری می‌گیرند؟

کارشناسی پرونده‌های اجرت‌المثل نیز مانند تمام امور حقوقی شامل فوت و فن‌های خاصی است که کارشناسان با دقت به آن رسیدگی و آن را رعایت می‌کنند. مثلاً به زنان شاغل در خارج از منزل همیشه اجرت‌المثل کمتری تعلق می‌گیرد. در قانون و شرع زن مالک دارایی و پولی است که به دست می‌آورد و حال اگر با توافق شوهر، او در خارج از منزل کار می‌کند، الزامی ندارد که حتی یک ریال از درآمد خود را به همسرش بپردازد یا اینکه در منزل خرج کند. در بحث اجرت‌المثل وقتی زن بیرون از خانه شاغل باشد، طبیعتاً وقت کمتری برای کارهای منزل می‌گذارد، هر چند ممکن است استثناهایی وجود داشته باشد و زنی در عین اشتغال در خارج از منزل همه وظایف خود را انجام دهد؛ اما این فرض چندان منطقی نیست زیرا کار در منزل بر اساس وقت تنظیم می‌شود و زنی که در ساعت ۵ بعد از ظهر به خانه می‌رسد، نمی‌تواند مانند زنی که از صبح در خانه است، کار و فعالیت داشته باشد. تحصیلات زن نیز مساله دیگری است که در اجرت‌المثل او موثر است.

استدلال این نظریه نیز این است که دستمزد یک پرستار با تحصیلات لیسانس بسیار بیش از دستمزد پرستاری با تحصیلات دیپلم است. پایگاه اجتماعی، شئون زن، شغل پدر، محل زندگی در زمان مجردی و تحصیلات در زمان مجرد و بعد از ازدواج هم در افزایش میزان اجرت‌المثل تاثیر قابل توجهی دارد. نکته جالب اینکه زنانی که فقط خانه‌دار هستند، در زمان کارشناسی برای تعیین اجرت‌المثل، رقم‌های بهتری دریافت می‌کنند. تعداد فرزندان نیز از موارد موثر در کارشناسی اجرت‌المثل است. اگر فرزندان مادری دختر باشند، اجرت‌المثل کمتری به او تعلق می‌گیرد چون فرض بر این است که در خانه دختر همیشه کمک حال مادر است؛ حال آن که در خصوص پسرها چنین مساله‌ای همیشگی نیست. اگر مادری فرزند خود را از شیر خود تغذیه کرده باشد نیز مشمول دریافت اجرت‌المثل بیشتری است.

اینکه زنی در هنگام ازدواج، فرزند یا فرزندان قبلی همسرش از زن سابقش را نیز بزرگ کند، باز هم سبب افزایش میزان اجرت‌المثل زن می‌شود. ممکن است مردی بخشی از ایام زندگی خود را در مأموریت کاری خارج از کشور یا مثلاً زندان گذرانده باشد. این مساله نیز در کاهش یا افزایش اجرت‌المثل موثر است. معمولاً برای ایام عقد و زمانی که زن در خانه پدرش است و با همسرش دچار مشکل می‌شود، اجرت‌المثلی تعلق نمی‌گیرد. (<http://www.ghatreh.com> تاریخ بازدید:

۹۸/۱۰/۴)

فهرست منابع:

۱. احمدیه، مریم، (۱۳۸۳)، حق اجرت المثل و نحله در یک بررسی حقوقی، فصلنامه علمی-پژوهشی، مطالعات راهبردی زنان، شماره ۲۵
۲. اصفهانی، محمدحسین، (۱۴۰۹)، «اجاره»، مؤسسه النشر الاسلامی، چ دوم.
۳. امامی، سید حسن، (۱۳۶۶)، «حقوق مدنی»، کتابفروشی اسلامی، چ سوم.
۴. بجنوردی، سید حسن، (۱۴۱۹)، «قواعد فقهیه»، نشر الهادی، قم، چ اول.
۵. جعفری لنگرودی، محمدجعفر، (۱۳۸۵)، ترمینولوژی حقوق، گنج دانش، چاپ شانزدهم.
۶. حکیم، سید محسن، (۱۴۰۴)، «مستمسک العروة الوثقی»، مکتبه السید المرعشی.
۷. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، (۱۳۷۸)، المبسوط فی فقه الامامیه، المکتبه المرتضویه لإحياء آثار الجعفریه، چاپ سوم.
۸. عمید، حسن، (۱۳۸۲)، فرهنگ فارسی عمید، امیر کبیر، چاپ بیست و ششم.
۹. کبری پور، عبدالله، سرخ حصار، فاطمه، (۱۳۹۴)، مبانی فقهی و حقوقی اجرت المثل خانه داری و بررسی وظایف شرعی زوجه در فقه، دو فصلنامه علمی - ترویجی فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، سال بیستم، پاییز و زمستان، شماره ۶۳
۱۰. کبیری، حمیده، غلامپور، محمدرضا، (۱۳۹۵)، مبانی فقهی و حقوقی اجرت المثل اعمال زوجه، مبانی فقهی و حقوقی اجرت المثل خانه داری و بررسی وظایف شرعی زوجه در فقه، فصلنامه علمی، پژوهشی فقه و تاریخ تمدن، سال دوازدهم، شماره چهل و هشتم.
۱۱. کاتوزیان، ناصر، (۱۳۸۴)، حقوق مدنی، اموال و مالکیت، نشر میزان، چاپ دهم.

۱۲. محقق داماد، سید مصطفی، (۱۳۹۰)، بررسی فقهی حقوق خانواده، چاپ شانزدهم، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی.
۱۳. موسوی خمینی، سید روح الله، (۱۴۲۶)، توضیح المسائل، سازمان چاپ و انتشار وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول.
۱۴. نجفی، محمد حسن، (۱۳۶۷)، «جواهرالکلام»، دارالکتب الاسلامیه، چ سوم.
۱۵. واسطی زبیدی، محب الدین سید محمد مرتضی، (۱۴۱۴)، تاج العروس من جواهر القاموس، دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع، چاپ اول)
۱۶. <http://www.ghatreh.com> تاریخ بازدید: ۹۸/۱۰/۴
۱۷. <https://www.yjc.ir>
۱۸. (<https://www.mizanonline.com>)